

Interpretacja dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego w turystyce parków krajobrazowych

Beata Raszka

beata.raszka@upwr.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Instytut Gospodarki Przestrzennej

ORCID: 0000-0002-1757-2625

Krzysztof Kasprzak

kasprzakjk@poczta.onet.pl

professor emeritus Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

ORCID: 0000-0003-3469-2802

Abstrakt

Funkcjonowanie parków krajobrazowych w Polsce i ich rola w ochronie krajobrazu są stale nieokreślone i niewystarczające. Mimo dużego potencjału nadal nie mogą one skutecznie chronić krajobrazu ze względu na brak odpowiednich przepisów prawnych w zakresie planowania przestrzennego oraz możliwości prowadzenia na ich terenie działań ochronnych. Dla znacznej części społeczności lokalnych park krajobrazowy jest instytucją, która głównie ogranicza ich rozwój. W sytuacji bardzo niezadawalającego stanu prawnego parków krajobrazowych i niewielkich możliwości działań administracyjnych i finansowych ich ochrona w tle idei zrównoważonego rozwoju jest wręcz iluzoryczna. W województwie wielkopolskim energia społeczna zużywana jest na obronę idei tworzenia parków, a nie na odpowiednie nimi gospodarowanie. Istniejące plany ochrony parków krajobrazowych województwa wielkopolskiego nie ujmują wprost zagadnień interpretacji dziedzictwa oraz całościowej problematyki ochrony obiektów kulturowych. Jednak przy ich sporządzaniu oceniono także walory krajobrazowe i wartości kulturowe oraz opracowano koncepcję ich ochrony. Na obszarach objętych ochroną w parkach krajobrazowych wzmocnieniem ochrony krajobrazu mogą być ustalenia audytu krajobrazowego. Stanowi on narzędzie polityki przestrzennej w zakresie krajobrazu ukierunkowanej na jego ochronę, gospodarke i planowanie, m.in. wskazanie krajobrazów priorytetowych. Wszystkie te działania mogą przekładać się na ofertę turystyczną realizowaną w parkach krajobrazowych, uwzględniającą zarówno dziedzictwo przyrodnicze, jak i kulturowe.

Słowa kluczowe: dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe, park krajobrazowy, audyt krajobrazowy, plan ochrony

Wprowadzenie

Interpretacja, podobnie jak czytanie literatury pięknej, winna wynikać z rzeczywistych doznań. Aby móc rozpoznać przedstawioną treść i zyskać nowe lub pogłębione informacje, należy dysponować odpowiednim doświadczeniem i wiedzą. W powieściach świat nie jest jednak przedstawiany autonomicznie. Autorzy chociaż starają się pokazać świat rzeczywisty, to jednak robią to w sposób niewłaściwy. Każdy opis (np. przestrzeni miejskiej) jest bowiem wyraźnie ukierunkowany i ma na celu oddanie idei utworu. Tekst ma swoje ograniczenia wyznaczone przez normy geograficzne (np. nazwy ulic, miejscowości, sieci hydrograficzne) oraz symbole charakterystycznych dla danego obszaru [Bajerska 2014, s. 19-25].

Używając słowa „interpretacja” niekoniecznie mówimy o tym samym, bowiem jest ona definiowana w różny sposób, np. w przypadku utworu literackiego, czy prawa. Wyjaśnienia mają także różny sens w zależności od tego, skąd geograficznie pochodzą. Interpretacja jako proces, zmierzając do rozwiązania albo wyjaśnienia sensu lub znaczenia czegoś, jest inspirowaniem do zdobywania wiedzy, często zgodnie z osobistymi i kulturowymi preferencjami. Zapraszamy turystów do parku krajobrazowego, aby sprowokowani do myślenia chcieli go poznać, docenić to, z czym się spotkali i zechcieli angażować się w jego ochronę. Olof Lagercrantz [2011], wspominając swoje analizy związane m.in. z naturalizmem twórczości Augusta Strindberga (1849-1912), zwraca uwagę, że programem tego autora stało się spojrzenie na krajobraz jak na zagadkę, którą należy wytłumaczyć, opierając się na uzyskanych informacjach. Nie mając wystarczającej wiedzy, najczęściej wpadamy w pułapkę otaczających nas nowości. Wszystko, co napotykamy, jest nowe jeszcze nienazwane i niesklasyfikowane. Każdego dnia amatorsko odkrywamy wszystko na nowo. Chociaż mamy możliwość łatwiejszego niż w analizach naukowych zachowania świeżości myśli, to jednak nic nam to nie daje. Nie wiemy bowiem co zrobić z uzyskanymi informacjami.

Wnikliwymi recenzjami doświadczeń rzeczy, emocji i miejsc są od lat fotografie. Zwłaszcza w turystyce i geograficznych badaniach społecznych, szeroko rozumiana kultura wizualna jest istotnym nośnikiem treści, a w projektowaniu wizerunku miejsca wśród turystów rola fotografii stała się podstawowa [Duda 2020; Picazo, Moreno-Gil 2019]. Obrazy konstruują i artykułują nasze postrzeganie świata, uzupełniają, a czasem zastępują wrażliwość tekstową. Susan Sontag podkreśla, że w skrajnych przypadkach coś porusza nas bardziej na fotografii, niż wtedy gdy doświadczamy tego realnie [Sontag 1978, s. 168]. Turyści zawiedzeni są często rzeczywistym wyglądem miejsca, którego obraz sobie wytworzyli na podstawie fotografii, pocztówek, czy folderów reklamowych [Smith 2003, MacCannell 2011].

Fotografie, w tym także takie, które stanowić mają jedynie wizualny opis (np. naukowe, lekarskie, reprodukcje, śledcze), z mniejszą lub większą ilością szczegółów wymagają także interpretacji. Fotografowie, w tym także wykonujący fotografie przyrodnicze (np. krajobrazowe), ulegają bowiem wszelkim wpływom; zawsze są stronniczy. W wykonywanych przez nich fotografiach odbijają się wiedza, przekonania, wartości i postawy ludzi. Nie tylko dokonują wyboru tego, co utrwalają, lecz także jak to robią. Interpretacja fotografii, która nie jest – jak wielu sądzi – bezstronnym i niepodlegającym żadnym wpływom dowodem, dotyczy wyjaśnienia,

jakim wpływom uległ ich twórca i w jakim kontekście ona powstała. Znajomość kontekstu wzbogaca rozumienie łatwiejszych w odczytywaniu tych fotografii, które jesteśmy w stanie zrozumieć tylko na podstawie tego, co widzimy. Kontekst zewnętrzny to sytuacja, w której fotografia się ukazała lub znalazła. Każda fotografia celowo lub przez przypadek jest umieszczona w określonym kontekście. Konteksty są formami interpretacji i jako takie powinny być poddawane ocenie, jeśli chodzi o trafność, uczciwość, zasadność i konsekwencje. To, jak interpretujemy fotografie, będzie miało wpływ na jej ocenę (pozytywną lub negatywną), a to, jak ją oceniamy, na nasz sposób myślenia o jej znaczeniu [Janczaruk 2015]. Interpretujemy poza tym wszystko (np. dokumenty, krajobraz) zgodnie z duchem czasu. Czas jednak jest różny. Coś co było, już minęło i nigdy nie wróci. Teraźniejszość szybko staje się przeszłością, a przyszłość poddaje nam już nowe spojrzenie i nową interpretację.

Celem artykułu jest określenie możliwości tworzenia parków krajobrazowych jako miejsca ochrony dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego, interpretacji krajobrazów poprzez audyt krajobrazowy oraz analiza obowiązujących prawnie w województwie wielkopolskim planów ochrony parków krajobrazowych pod kątem ustaleń związanych z równoczesną ochroną w danym parku dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.

Przyroda i kultura

Obiekty przyrody i procesy przyrodnicze same w sobie nie są zjawiskami kultury. Stosowane są natomiast rozmaite ujęcia metaforyczne operujące antropogenicznymi określeniami i wartościowaniem. Takim współczesnym mitem lub rodzajem metafory układu ze sprzężeniami zwrotnymi realizowanymi za pośrednictwem organizmów, bardzo przemawiającym do wyobraźni, choć mocno przerysowanym naturalizmem i całkowicie błędnym, jest hipoteza Gai Jamesa Ephraima Lovelocka (1919-2022) popularyzowana przed laty przez Lynn Margulis (1938-2011). Przedstawia ona Ziemię ze wszystkimi jej fizycznymi i biologicznymi elementami jako celowo działający superorganizm, który może sam się regulować. Wszystkie organizmy miałyby działać celowo w zamiarze utrzymania warunków na Ziemi dla wspólnego dobra. Hipotezie tej, przy całej jej nierealności, trudno odmówić pewnego uroku, chociaż poprzez zwrócenie uwagi na organiczny związek Człowieka z Przyrodą, która tworzy na naszej planecie układ ściśle z sobą powiązanych oddziaływań globalnych. Została ona odrzucona przez naukę, ponieważ stoi w oczywistej sprzeczności z teorią doboru naturalnego [Weiner

2020, s. 348, 351-352]. W niektórych kręgach hipoteza ta została natomiast przed laty bardzo spopularyzowana, a fascynacja nią przypomina wręcz elementu kultu religijnego w New Age.

Kulturowe znaczenie krajobrazu jest kompleksem różnych historycznych i współczesnych znaczeń jemu przypisywanych. Także związanych z określaniem tożsamości narodowej [Grębecka 2010]. W różnych okresach rozwoju historii kultury, w tym także religii, przyrodzie i krajobrazom przepisywano wiele cech i zmiennych historycznie wartości. Przykładem mogą być Tatry, a zwłaszcza Zakopane, mające w różnych okresach historycznych rozmaite znaczenie dla życia społeczeństw. Na przełomie XIX i XX wieku Zakopane miało opinię uzdrowiska, mekki artystów, oazy wolności myśli i wypowiedzi Polaków ze wszystkich zaborów dawnej Rzeczypospolitej. Tatry traktowane były nie tylko jako region przyrodniczy w Europie Środkowej i Karpatach, ale fenomen o znaczeniu kulturowym. Zjawisko to podnoszone było w literaturze pięknej, poezji, publicystyce, malarstwie, muzyce, mitologii i krajoznawstwie, a także architekturze, gdzie starano się wypracować nowoczesny styl narodowy w oparciu o tradycje ludowego rzemiosła i sztuki Podhala [Zygmańska 2018, s. 25], wykorzystujące m.in. lokalne motywy przyrodnicze.

Ochrona przyrody i krajobrazu jest jednym z podstawowych warunków zapewniających ciągłość kultury, bez której ona nie występuje. Jak pisał Jacek Kolbuszewski, odwołujący się do koncepcji ochrony przyrody Pawlikowskiego [1938, 1987¹]: „Kulturowa wieloznaczność przyrody polega bowiem na tym, że jest ona zarazem miejscem twórczej inspiracji dla artystów, badawczym laboratorium dla naukowców, rekreacyjno-leczniczą przestrzenią dla zmęczonych i chorych, źródłem wielorakich przeżyć estetycznych dla każdego i zarazem świadectwem historii ludzkiego gatunku” [Kolbuszewski 1987, s. 18].

Koncepcja Jana Gwalberta Pawlikowskiego (1860-1930), ekonomisty, polityka, publicysty i jednego z pionierów ochrony przyrody, nic nie straciła na aktualności, ani w odniesieniu do samych Tatr, ani do ogólnych zagadnień związanych z ochroną przyrody. Jak dotąd nie rozwiązano bowiem problemów, którymi się zajmował. Nie tylko ich nie rozwiązano, ale pojawił się cały szereg nowych, np. konsekwencje

¹ Pierwodruk ukazał się na łamach czasopisma „Lamus” (1912-1913, t. 54, s. 158-219). Było to czasopismo literacko artystyczne wydawane we Lwowie w latach 1908-1913 (jako kwartalnik, od 1911 r., jako rocznik) pod redakcją Michała Gwalberta Pawlikowskiego (1887-1970), pisarz, wydawca i kolekcjoner, przy współudziale Maryli Wolskiej (1873-1930), polskiej poetki okresu Młodej Polski, które publikowało głównie poezję i prozę wybitnych twórców polskich i obcych. Rozprawa J. G. Pawlikowskiego przez dziesięciolecie miała w naszym kraju wartość klasycznego manifestu ideologii ochrony przyrody.

zachodzących zmian klimatycznych, katastrofalny wzrost zanieczyszczenia wód. O aktualności tej koncepcji można mówić również dlatego, że porusza ona właściwie wszystkie kwestie obecne we współczesnej refleksji dotyczącej nie tyle ochrony przyrody, ile raczej filozofii, czy estetyki krajobrazu [Salwa 2014]. Dla Pawlikowskiego „ochrona przyrody jest ochroną oblicza ziemi”, przy czym ochrona ta zyskuje pełną wartość dopiero wtedy, kiedy ma charakter bezinteresowny. Nie jest podporządkowana zyskom materialnym i chroni przyrodę dla niej samej. Ujęcie takie daje również korzyści praktyczne, ponieważ uwzględniając rozmaite punkty widzenia, wytycza ramy, w których można rozważać kwestie związane z zarządzaniem krajobrazami, które są nie tylko wymagającym ochrony wspólnym dobrem, ale także obszarem konfliktów. Koncepcja Pawlikowskiego pozwala także na prowadzenie racjonalnej dyskusji. Nakazuje bowiem, jeśli nie przyjmować, to przynajmniej uwzględniać rozmaite, czasem sprzeczne, punkty widzenia [Salwa 2014].

Pogląd, że najlepszym sposobem zrozumienia tekstów literackich jest ich konfrontacja z terenem, którego dotyczą, jest błędny. Nie zapewnia bowiem możliwości zrekonstruowania doznań i wartości, jakie były udziałem poprzednich pokoleń, i przeżycia ich w oparciu o własne doznania. Nigdy już nie zobaczymy Tatr takich, jakie widzieli je Jan Kaspróvicz (1860-1926), czy Kazimierz Przerwa-Tetmajer (1865-1940), podobnie jak Puszczy Jodłowej opisywanej przez Stefana Żeromskiego (1864-1925). Literatura i inne dzieła sztuki pełnią bowiem nie tylko funkcję swoistej artystycznej dokumentacji, dając dowody sposobu reagowania twórców na przyrodę. Dokumentując pewien sposób jej odczuwania, tworzą także ważne społecznie propozycje interpretacji, a więc i sposobu rozumienia przyrody. Popularność, jaką cieszą się niektóre dzieła sztuki i utwory literackie, często staje się udziałem przedstawianych w nich obiektów. Fakt istnienia tej społecznej aprobaty dla dzieł związanych z konkretnymi obiektami jest także pośrednio dowodem uznania wartości owych obiektów [Kolbuszewski 1987]. W historycznych badaniach środowiska przyrodniczego z perspektywy antropocentrycznej i postantropocentrycznej przyroda interpretowana była i jest w różnych kontekstach historycznych i geograficznych. Z biegiem czasu różne interpretacje stawały się faktami kulturowymi i zaznaczały swoją obecność w życiu społeczeństw [Oliński, Piasek 2018; Oliński, Kleśta-Nawrocki, Piasek 2022; Oliński Piasek, Piętka 2020].

Początki prawnej ochrony krajobrazu – interpretacja możliwości tworzenia parków krajobrazowych jako miejsca ochrony dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego

Koncepcje prawnej ochrony krajobrazu mają już ponad 100 lat, a interpretacja możliwości prawnych ochrony krajobrazu, m.in. poprzez tworzenie parków krajobrazowych, znacząco zmieniała się w ciągu kolejnych lat.

W XIX wieku w wielu dużych przemysłowych miastach europejskich (np. w Londynie) zaczęto podkreślać potrzebę ochrony otwartych przestrzeni publicznych, aby mieszkańcy wszystkich klas społecznych mogli z nich korzystać w celach wypoczynkowych. Zniesienie prawa własności w imię interesu publicznego było w tym okresie jednak rzadkie. Często związane było nie z potrzebami społecznymi, ale z zagrożeniem praw własności innych, bardziej wpływowych i uprzywilejowanych właścicieli. Od lat 60. XIX wieku do początków XX wieku wszystkie wspólne przestrzenie w całym Londynie były zagrożone, bowiem ich właściciele dążyli do ich zabudowy. Zachowanie dziedzictwa i ochrona otwartej przestrzeni dla społeczeństwa były postrzegane jako akt buntu przeciwko klasom rządzącym i właścicielom ziemskim. Prawo głosu związane było bowiem z własnością ziemi, a prawo człowieka do dowolnego dysponowania swoją własnością uważano za sprawę nadrzędną.

W różnych krajach europejskich wprowadzono na początku XX wieku szereg przepisów przeciwko niewłaściwemu używaniu ogłoszeń reklamowych szpecących krajobraz. Przepisy te albo wchodziły w skład obowiązujących ustaw, albo stanowiły przedmiot ustaw odrębnych (m.in. ustawa pruska z 7 lipca 1902 r., ustawa saska z 10 marca 1909 r., ustawa francuska z 20 kwietnia 1910 r.). Projekt ustawy francuskiej został przygotowany przez stowarzyszenie ochrony krajobrazu Francji. Plakatowanie było wzbronione na nieruchomościach i pomnikach historycznych, na pomnikach przyrody i w okolicach o charakterze artystycznym, a także w ich pobliżu. Można było zakazać plakatowania we wszystkich przypadkach, kiedy tego będzie wymagać piękno i konserwacja budynków, pomników przyrody, okolic i krajobrazu. Zakaz wprowadzania różnego rodzaju szyldów reklamowych, a także innych napisów, plakatów obrazów, malowideł, czy gablotek obowiązywał zawsze jeżeli mogłyby one zszpecić ulice, place lub poszczególne budynki, wygląd miejscowości lub krajobraz [Kasprzak, Raszka 2021].

W zaborze pruskim obowiązywało kilka ustaw o ochronie krajobrazu, głównie przed wprowadzaniem niewłaściwego budownictwa (m.in. ustawa bremeńska

o ochronie pomników budowlanych, ulic i krajobrazów z 9 marca 1909 r.). Policja budowlana mogła dla krajobrazowo wyróżniających się części terytorium państwa odmówić pozwolenia na budowy i zmiany w budowlach, jeśli przez nie krajobraz miał ponieść dotkliwy uszczerbek, a przez wybór innego miejsca, inne ukształtowanie budowy lub użycie innego materiału dałoby się tego uniknąć. Można było także zakazać usunięcia poszczególnych drzew, gdyby przez to wyróżniający się krajobraz miał ponieść dotkliwy uszczerbek a usunięcie to nie było potrzebne dla interesu publicznego lub przeważającego interesu prywatnego. Ustawa hamburska z 3 kwietnia 1912 roku ustanawiała m.in. komisję nadzoru budowlanego dla ochrony przed zeszpeceniem ulic, miejscowości i krajobrazu dla ochrony pomników budowlanych i pomników przyrody oraz dla zapewnienia przestrzegania względów artystycznych przy ukształtowaniu postaci miasta i krajobrazu. Komisja mogła założyć sprzeciw przeciwko usuwaniu: wzniesionych w miejscach publicznych dzieł sztuki, pomników przyrody, poszczególnych drzew jeśli „przez to obraz miejscowości lub krajobrazu był popsuty a usunięcie nie leżało w interesie publicznym”, budowli o znaczeniu artystycznym lub historycznym oraz dokonywaniu w nich zmian, szpecącej reklamie. Na wniosek komisji wyznaczano jako podlegające szczególnej ochronie miejscowości o znaczeniu historycznym lub artystycznym albo o szczególnej piękności krajobrazu. Szczególne znaczenie miała – obowiązująca jeszcze przez pewien czas w byłym zaborze pruskim po 1918 roku – ustawa z 15 lipca 1907 roku w sprawie zapobiegania szpeceniu miejscowości i okolic, posiadających charakterystyczny krajobraz². Za rażące zeszpecenie rozumiano „stan pozytywnie brzydki i obrażający każde oko otwarte na względy estetyczne; nie w każdym jednak wypadku wrażenie takiego samego zjawiska będzie takie samo, gdyż zależec ono może od stosunków otoczenia”. O występowaniu „krajobrazowo odznaczających się” okolic rozstrzygała nie opinia miejscowa, ale szersza opinia publiczna, a także napływ turystów. W podejmowaniu decyzji przez policję budowlaną zalecano wykorzystywanie w szczególności reprezentantów stowarzyszeń „ochrony swojszczyzny” (*Heimatschutz*) oraz opinii renomowanego „ogrodnika krajobrazowego” (*Landschaftsgärtner*). Policja budowlana powinna także przeprowadzać konsultacje z inwestorem w celu uzgodnienia interesu publicznego z prywatnym. Gdyby jednak interesy przemysłu i rolnictwa miały być dotkliwie naruszone, należało zaniechać wydania rozporządzenia chroniącego krajobraz a w razie

² Gesetz gegen die Verunstaltung von Ortschaften und landschaftliche hervorragenden Gegenden; Preußische Gesetzsammlung 35, pp. 260-261.

wątpliwości przesłuchać reprezentantów rolnictwa i przemysłu. W Polsce prawna ochrona krajobrazu – a zwłaszcza tworzenie parków krajobrazowych jako form ochrony przyrody – rozpoczęła się dopiero kilkadziesiąt lat później.

W pierwszej polskiej ustawie o ochronie przyrody określono, że ochronie podlegają twory przyrody, których zachowanie leży w interesie publicznym nie tylko ze względów naukowych, estetycznych, historycznych i pamiątkowych, ale także z uwagi na „swoiste cechy krajobrazu” [Ustawa 1934]³. Ustawa dała m.in. podstawy prawne do tworzenia przez Radę Ministrów parków narodowych w okolicach o krajobrazie szczególnie pięknym i bogatym w osobliwości przyrody, gdzie ochrona przyrody nie miała ograniczać się do poszczególnych tworów, lecz powinna dotyczyć ich skupień. Kolejna ustawa o ochronie przyrody [Ustawa 1949]⁴ nie przyniosła w zakresie możliwości ochrony krajobrazu większych zmian. Nadal ze względu na swoiste cechy krajobrazu mogły być tworzone jedynie parki narodowe, rezerваты przyrody i pomniki przyrody. Ustawa nie definiowała takich form ochrony przyrody jak park krajobrazowy, obszar chronionego krajobrazu, czy zespół przyrodniczo-krajobrazowy. Ochrona krajobrazu wynikała także pośrednio z wielu innych aktów prawnych obowiązujących i nowelizowanych w latach 1961-1985 dotyczących budownictwa, gospodarowania terenami w miastach i osiedlach oraz na obszarach wsi, dróg publicznych i planowania przestrzennego.

W połowie lat 60. XX wieku okazało się, że koncepcja ochrony krajobrazowej, przyjęta w ustawie o ochronie przyrody z 1949 roku, nie pozwala na ochronę większych terenów przeznaczonych na cele turystyczne i wypoczynkowe. Prace nad nową koncepcją, związaną z tworzeniem parków krajobrazowych i wyznaczaniem obszarów chronionego krajobrazu, zostały zainicjowane przez Państwową Radę Ochrony Przyrody (PROP). Miały to być obszary o dużych powierzchniach i o znacznych walorach przyrodniczych, przeznaczone głównie dla potrzeb turystyki i wypoczynku. Parki krajobrazowe mogły być wyodrębniane w osobne jednostki organizacyjne. Działalność gospodarcza nie miała podlegać większym ograniczeniom, a sama ochrona miała sprowadzać się praktycznie do zapobiegania lokalizowaniu uciążliwych zakładów przemysłowych. Zabronione były wszelkie działania zmieniające lub zniekształcające charakterystyczne cechy krajobrazu oraz jego wartości estetyczne, sanitarne i kulturowe. Wskazane były także zabiegi techniczno-gospodarcze mające na celu

³ Okres obowiązywania: 14.05.1934-29.04.1949.

⁴ Okres obowiązywania: 29.04.1949-27.12.1991.

większe związanie urządzeń i budowli oraz sposobów zagospodarowania z charakterem krajobrazu, likwidację wszelkich nieużytków oraz zwiększanie zasobów zieleni na osiedlach, w otoczeniu szlaków komunikacyjnych oraz w dolinach cieków. Nie określono jednak, co należało rozumieć pod pojęciem „nieużytki”. Koncepcji ochrony krajobrazu próbowano nadać podstawy prawne przez nowelizację ustawy o ochronie przyrody z 1949 roku. Kiedy jednak nowelizacja z bliżej nieokreślonych przyczyn okazała się niemożliwa, to PROP w 1971 roku zamierzała oprzeć realizację ochrony krajobrazu na przepisach dotyczących planowania przestrzennego oraz przepisach związanych z kompetencjami terenowych organów władzy państwowej, zawartych w obowiązującej wtedy ustawie o radach narodowych [Ustawa 1958]⁵. Określono, że zasady ochrony krajobrazu powinny znaleźć się w wytycznych do planów regionalnych i planów miejscowych i za pośrednictwem tych planów być konsekwentnie realizowane. Zalecono, aby w stosunku do wytypowanych obszarów reprezentujących krajobraz wypoczynkowy lub mających potencjalną wartość rekreacyjną zasady ochrony krajobrazu były uwzględniane przy wydawaniu decyzji lokalizacyjnych [Sommer 1995].

Nowa ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska wskazała, że „walory krajobrazowe środowiska podlegają ochronie, polegającej na ich zachowaniu, kształtowaniu lub odtwarzaniu” [Ustawa 1980: art. 38]⁶. W taki sposób rozszerzono ochronę krajobrazu, określoną we wcześniej obowiązujących przepisach, na wszystkie walory krajobrazowe, rozumiane jako wartości ekologiczne, estetyczne, widokowe i kulturowe terenu i związane z nimi elementy przyrodnicze, zarówno naturalne, jak i ukształtowane w wyniku działalności człowieka. Przepis ten nie miał jednak wyraźnego adresata, a jego funkcja normatywna była niewielka.

Parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu były na gruncie ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska [Ustawa 1980] kategoriami prawnymi (art. 73 ust. 1 pkt 1 zalicza je do obszarów wymagających szczególnej ochrony i wiąże z tym określone konsekwencje prawne). Dlatego w samej ustawie należało znaleźć podstawę pozwalającą na wprowadzanie takich form, którą był art. 41, określający, że: „Rada narodowa stopnia wojewódzkiego może wprowadzić zakazy lub nakazy konieczne do zapewnienia ochrony terenów posiadających walory wypoczynkowe i krajobrazowe przed ich niszczeniem bądź utratą tych walorów”. Artykuł ten nie miał z założenia stanowić podstawy prawnej uchwał o utworzeniu parków krajobrazowych

⁵ Okres obowiązywania: 29.01.1958-1.07.1984.

⁶ Okres obowiązywania: 1.09.1980-1.10.2001.

i wyznaczeniu obszarów chronionego krajobrazu. W praktyce to jednak w tym przepisie, uznawanym za tymczasowy, dopatrzono się brakującej wcześniej podstawy prawnej do tworzenia parków krajobrazowych i wyznaczania obszarów chronionego krajobrazu, do czasu aż uchwalona zostanie kolejna ustawa o ochronie przyrody.

Nowa ustawa o ochronie przyrody [Ustawa 1991]⁷ stworzyła podstawy prawne dla ustanawiania i działalności parków krajobrazowych. Nie zawierała ona jednak odpowiednich przepisów na temat mocy prawnej obowiązujących w tym okresie aktów prawa o utworzeniu parków krajobrazowych sprzed 27 grudnia 1991 roku. Dlatego przyjęto pogląd, że uchwały wojewódzkich rad narodowych i rozporządzenia wojewodów ustanawiające parki krajobrazowe po 1 września 1980 roku (na mocy ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska z 1980 r.) zachowały moc obowiązującą. Natomiast w przypadku parków krajobrazowych utworzonych przed wejściem w życie ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska [Ustawa 1980] sytuacja była odmienna. Wprowadzone na ich terenach uchwałami byłych wojewódzkich rad narodowych nakazy i zakazy nie miały mocy powszechnie obowiązującej, ponieważ podjęte zostały bez szczególnego upoważnienia ustawowego [Sommer 1994].

Definicja parku krajobrazowego, jego zadania, sposób tworzenia i zarządzania zostały jeszcze dokładniej sprecyzowane w kolejnej ustawie o ochronie przyrody [Ustawa 2004], kilkakrotnie nowelizowanej w następnych latach. Określiła ona, że „park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania i popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju”. Ustawowo nałożono także obowiązek sporządzania i realizowania w parkach krajobrazowych, podobnie jak w parkach narodowych i rezerwatach przyrody, planów ochrony umożliwiających (przynajmniej teoretycznie) prowadzenie skutecznych działań w zakresie ochrony dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego w danym parku [Ustawa 2004: art. 18-21]. Istotne zmiany dotyczące ustanawiania i zarządzania parkiem krajobrazowym wprowadziła zwłaszcza tzw. „ustawa krajobrazowa” [Ustawa 2015], której zapisy związane z ochroną krajobrazu nawiązują do Europejskiej Konwencji Krajobrazowej [Europejska Konwencja 2006]. Dotyczyły one zwłaszcza udziału samorządów w tworzeniu parków krajobrazowych, zmiany ich granic i likwidacji, opiniowania przez rady gmin planów ochrony, zmiany modelu zakazów, czy prawnego umocowania planów ochrony jako prawa miejscowego.

⁷ Okres obowiązywania: 27.12.1991-1.05.2004.

Interpretacja krajobrazów poprzez audyt krajobrazowy i regionalizację fizyczno-geograficzną

Przedmiotem regulacji ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym jest audyt krajobrazowy [Ustawa 2003: art. 38a; Rozporządzenie Rady Ministrów 2019]. Ma on wyłącznie charakter opisowy i waloryzacyjny (poprzez identyfikację krajobrazów, określenie typologii i ich wagi), ochronny (poprzez ustalenie zagrożeń dla krajobrazów priorytetowych i narzędzi ich ochrony) oraz kształtujący (poprzez wpływ na kształtowanie polityki przestrzennej za pośrednictwem innych aktów prawnych realizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego).

W pracach nad audytem krajobrazowym województwa wielkopolskiego [Audyty 2023; Uchwała 2023] wykorzystano regionalizację fizycznogeograficzną, w tym zwłaszcza podział mikroregionalny. Regionalizacja fizycznogeograficzna jest jednym z najważniejszych narzędzi poznawania struktury i funkcjonowania krajobrazu, bowiem zhierarchizowany i wyodrębniony w oparciu o te same kryteria (m.in. cechy środowiska przyrodniczego) zbiór jednostek regionalnych pokazuje zróżnicowania fizycznogeograficzne obszaru [Kamiński, Podgórska, Roszak 2021].

Odniesiono się także do innych stosowanych podziałów geograficznych: klasyfikacji krajobrazów naturalnych Polski opartej na zróżnicowaniu rzeźby powierzchni terenu oraz charakterystyce podłoża skalnego, gleb i pokrywy roślinnej [Starkel 1991; Richling, Ostaszewska 2005], regionalizacji historyczno-kulturowej Polski, klasyfikacji typów naturalnej roślinności potencjalnej Polski, regionalizacji geobotanicznej Polski.

W regionalizacji historyczno-kulturowej⁸ granice krajobrazów kulturowych nie są granicami ostrymi, najczęściej mają rozmyty charakter. Granicą prawie zawsze jest różnej szerokości strefa przejściowa, będąca obszarem wzajemnego przenikania się wpływów i charakterystycznych cech. Granice regionów historyczno-kulturowych nie są tak trwałe jak podziały fizycznogeograficzne i zmieniały się wielokrotnie w ciągu

⁸ Na terenie województwa wielkopolskiego dominują regiony historyczno-kulturowe Prowincji I (ziemie pruskie i pod zaborem pruskim, Pomorze Zachodnie i Ziemia Lubuska) i Krajny C (ziemie polskie zajęte przez zabór pruski), w granicach których zawierają się m.in.: Wielkopolska, zajmująca rozległy obszar południowego i centralnego obecnego województwa; Dolina Noteci i Puszcza Notecka; zachodnia część Ziemi Wieluńskiej (Ostrzeszów, Kępno, Wieruszów); Wielkopolska Zachodnia (Międzyrzecz, Nowy Tomyśl); Wielkopolska Południowo-Zachodnia (Leszno, Wolsztyn); Ziemia Leszczyńska; Ziemia Walecka i Pilska (Krajna); Ziemia Bydgoska (Krajna) oraz Poznań wraz ze strefą podmiejską. Wschód województwa wielkopolskiego to Prowincja II (Region Centralny i Wschodni - zabór rosyjski), w ramach której występuje Krajna A (Rdzennie ziemie polskie), w której zawierają się: fragment Ziemi Łęczyńskiej i Wielkopolski (Konin, Turek, Kutno, Łęczyca); słabo zaludniony Region Środkowej Warty (fragment Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej); Ziemia Kaliska [Plit 2016].

dziejów [Plit 2016]. Klasyfikacja typów naturalnej roślinności potencjalnej rozumiana jest jako odwzorowanie hipotetycznego stanu roślinności, opisanego fito-socjologicznymi jednostkami zbiorowisk roślinnych, jaki mógłby być osiągnięty na drodze naturalnej sukcesji pierwotnej lub wtórnej, gdyby oddziaływania człowieka zostały wyeliminowane, a właściwa dla danego regionu roślinność mogła w pełni wykorzystać możliwości stwarzane przez zróżnicowane siedliska [Matuszkiewicz W. 1991; Matuszkiewicz J.M. 2008]. Dla charakterystyki krajobrazów w audycie krajobrazowym województwa wielkopolskiego przyjęto klasyfikację roślinności potencjalnej Polski według J.M. Matuszkiewicza [1993], zgodnie z którą w centrum Wielkopolski dominują grądy, w części zachodniej i południowej bory sosnowe (sosny pospolitej *Pinus sylvestris*), a na obszarach dolin i pradolin łągi. Regionalizacja geobotaniczna jest zhierarchizowanym według określonych reguł podział przestrzeni geograficznej dokonany ze względu na zróżnicowanie szaty roślinnej⁹ [Matuszkiewicz J.M. 2008].

Województwo wielkopolskie zgodnie z regionalizacją fizycznogeograficzną podzielone jest na 42 mezoregiony, w obrębie których wyznaczono 2 531 krajobrazów; 10 mezoregionów znajduje się w całości w granicach województwa [Kamiński, Podgórska, Roszak 2021].

Chociaż audyt krajobrazowy nie jest aktem prawa miejscowego i nie zawiera norm powszechnie obowiązujących stanowiących podstawę dla wydawanych decyzji administracyjnych, to jednak jako akt kierownictwa wewnętrznego poprzez swoje ustalenia ma wpływ na inne przepisy prawne i działania podejmowane przez podmioty w ramach systemu administracji publicznej. Bezpośrednio wpływa przede wszystkim na dokumenty i opracowania dotyczące planowania przestrzennego: plan zagospodarowania przestrzennego województwa, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. W planie zagospodarowania przestrzennego województwa uwzględnia się rekomendacje i wnioski zawarte w audycie [Ustawa 2003: art. 39 ust. 3]. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego należy uwzględnić uwarunkowania wynikające z rekomendacji i wniosków zawartych w audycie

⁹ Województwo wielkopolskie w większości znajduje się w granicach Działu Brandebursko-Wielkopolskiego, w którym występują następujące krainy: Notecko-Lubuska, Środkowowielkopolska, Kujawska, Południowowielkopolsko-Łużycka. W północno-zachodniej części województwa znajduje się Dział Pomorski i Kraina Sandrowych Przedpoli Pojezierzy Środkowopomorskich, w tym Podkraina Gorzowska [Matuszkiewicz J.M. 2008].

krajobrazowym lub z określenia przez audyt granic krajobrazów priorytetowych [Ustawa 2003: art. 10 ust. 1 pkt 4a], kierunki zmian w strukturze przestrzennej gminy oraz w przeznaczeniu terenów wynikających z audytu, uwzględniających bilans terenów przeznaczonych pod zabudowę [Ustawa 2003: art. 10 ust. 2 pkt 1 lit. a]. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego określa się natomiast obowiązkowo granice i sposoby zagospodarowania krajobrazów priorytetowych określonych w audycie krajobrazowym [Ustawa 2003: art. 15 ust. 2 pkt 7].

Konsekwencja sporządzenia audytu krajobrazowego jest także niezwykle istotna z punktu widzenia zarządzania parkami krajobrazowymi, na co zwraca uwagę Kniola [2021]. Wynika to ze zmiany w ustawie o ochronie przyrody [Ustawa 2004] mającej wzmocnić narzędzia ochrony krajobrazu [Ustawa 2015: art. 9] i stanowiącej, że rada gminy nie może odmówić uzgodnienia projektu uchwały sejmiku województwa, w sytuacji kiedy podjęcie jej jest konsekwencją rekomendacji odnoszącej się do utworzenia lub powiększenia obszaru parku krajobrazowego zawartej w audycie krajobrazowym [Ustawa 2004: art. 16 ust. 4c].

Audyt krajobrazowy wpływa również bezpośrednio na dokumenty realizowane dla obszarów chronionych, m.in. parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu. W planie ochrony parku krajobrazowego określa się granice stref ochrony krajobrazów stanowiących w szczególności przedpola ekspozycji, osie widokowe, punkty widokowe oraz obszary zabudowane wyróżniające się lokalną formą architektoniczną, wyznaczonych w obrębie krajobrazów priorytetowych, zidentyfikowanych w ramach audytu [Ustawa 2004: art. 20 ust 4 pkt 7]. Na obszarze chronionego krajobrazu sejmik województwa, w drodze uchwały, będącej aktem prawa miejscowego, wyznacza, w granicach krajobrazów priorytetowych, zidentyfikowanych w ramach audytu krajobrazowego, strefy ochrony krajobrazu stanowiące w szczególności przedpola ekspozycji, osie widokowe, punkty widokowe oraz obszary zabudowane wyróżniające się lokalną formą architektoniczną, istotne dla zachowania walorów krajobrazowych obszaru chronionego krajobrazu [Ustawa 2004:-art. 23a ust. 1].

Te prawnie określone zasady nie mogą być jednak w wielu przypadkach uwzględnione i zrealizowane, bowiem nie tylko wiele parków krajobrazowych nie ma obowiązujących planów ochrony, ale brak jest także dla większości obszaru kraju miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Funkcjonujący w naszym kraju system planowania i zagospodarowania przestrzennego nie zapewnia racjonalnego gospodarowania przestrzenią jako dobrem publicznym [System

gospodarowania 2017]. Skutki wadliwie zarządzanej przestrzeni to m.in. niekontrolowana urbanizacja, lokalizowanie inwestycji na obszarach zagrożonych powodzią, brak pełnej ochrony zasobów przyrody i dewastacja ładu przestrzennego. Jedną z przyczyn złego stanu zagospodarowania jest pokrycie miejscowymi planami zagospodarowania, które wynosi zaledwie 32,6% powierzchni kraju (najwyższe pokrycie planami miejscowymi jest w województwie śląskim: 73,4%, najniższe pokrycie planami miejscowymi jest w woj. kujawsko-pomorskim: 7,7%) [Pokrycie MPZP 2022]. Ustalenia zawarte w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, wiążą organy gminy jedynie na etapie sporządzania planów miejscowych. W sytuacji kiedy studium nie jest aktem prawa miejscowego i przy braku planów miejscowych, studium praktycznie nie pełni funkcji narzędzia kształtowania polityki przestrzennej terenów gminy. Wyznaczone kierunki i zasady funkcjonowania podmiotów w przestrzeni publicznej praktycznie mają więc niewielkie zastosowania. W przypadku braku planów miejscowych podstawą gospodarowania przestrzenią stają się więc decyzje administracyjne, które wcale nie muszą być zgodne z ustaleniami studium. W konsekwencji na obszarach nieobjętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego istnieje możliwość realizacji inwestycji niezgodnie z założeniami lokalnej polityki i struktury przestrzennej gminy.

Ze względu na małą powierzchnię objętą planami miejscowymi mają one niewielki wpływ na zapewnianie ładu przestrzennego i ustalenie trwałych reguł gospodarowania przestrzenią w gminach. Brak miejscowych planów oraz brak ich aktualizacji stwarza ryzyko niewłaściwego prowadzenia inwestycji na terenach o szczególnych uwarunkowaniach, zwłaszcza na obszarach o szczególnych walorach krajobrazowych i przyrodniczych i na obszarze pasa nadbrzeżnego oraz w strefach objętych nadzorem konserwatorskim, gdzie najczęściej wydawane są decyzje o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. We wszystkich tych przypadkach najlepszą formą ochrony zasobów przyrodniczo-kulturowych są dobrze sporządzone i uchwalone miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego [System gospodarowania 2017].

To, czy jakiś obszar został uznany za krajobraz priorytetowy, czy nie, dla tworzenia nowych parków krajobrazowych, nie ma praktycznie znaczenia. Przykładem może być zawarta w audycie propozycja utworzenia Parku Krajobrazowego Doliny Noteci, której krajobraz ukształtowany został przez kolonizację olęderską. W audycie krajobrazowym nie uwzględniono natomiast utworzenia Parku Krajobrazowego Krajna

Złotowska (dokumentacja związana z tym parkiem przygotowana została w 2019 roku w Nadnoteckim Instytucie UAM w Pile, autor: dr Paweł Owsianny). Tereny te nie zostały bowiem uznane za krajobraz priorytetowy. Ze względu na postawy lokalnych społeczności, które nie są zainteresowane parkami krajobrazowymi, traktując je jako zagrożenie dla możliwości dalszego rozwoju, utworzenie tych parków krajobrazowych w najbliższych latach nie jest możliwe.

Otoczający nas krajobraz jest odwzorowaniem wszystkiego, co składa się na środowisko rozumiane jako wyraz przestrzeni:

- materialnej w wymiarze uwarunkowań przyrodniczych (geologiczno-geomorfologicznych, hydrologicznych, klimatycznych, ekologicznych) oraz składników kulturowych (cywilizacyjnych i społeczno-gospodarczych, obejmujących rozmaite dzieła ludzkie, np. archeologiczne, etnograficzne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne, kompozycje parkowo-ogrodnicze);
- materialnej i duchowej (niematerialnej) określonej i uwarunkowanej działaniami antropogenicznymi (zjawiska historyczne, filozoficzne, mityczne, percepcyjne, semiotyczne).

Przy takim ujęciu bardzo interesująca jest interpretacja niezwykłości (*outstanding*) krajobrazu. Istotna jest ona nie tylko pod względem teoretycznym, ale i praktycznym, bowiem aspekt niezwykłości jest obok autentyczności (*authenticity*) i uniwersalności (*versatility*) jednym z podstawowych czynników wpływającym na działania związane z kwalifikacjami i wpisami na Listę światowego dziedzictwa UNESCO (*World Heritage List*), ustanowionej na mocy Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*) [Konwencja 1972; Oświadczenie 1976], zobowiązującej państwa sygnatariuszy do identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i przekazania przyszłym pokoleniom dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Warunkiem umieszczenia danego obiektu na tej Liście jest stwierdzenie „wyjątkowej, uniwersalnej wartości” oraz dobrego stanu utrzymania i wystarczającej ochrony prawnej danego obiektu. Większość obiektów ma wyjątkowy walor krajobrazu kulturowego, który zdecydował o globalnym wyróżnieniu danego miejsca i wpisie na Listę.

Przykładami wpisów transgranicznych na Listę jest Puszcza Białowieska (wpis polsko-białoruskim) [Białowieża Forest] oraz Park Mużakowski/Muskauer Park (wpis

polsko-niemiecki) [Muskauer Park]. W polskim prawie wpis na Listę światowego dziedzictwa UNESCO nie stanowi jednak odrębnej ustawowej formy ochrony przyrody. Wpis ma wyłącznie znaczenie prestiżowe i promocyjne dla danego państwa. Wpisany na Listę obiekt poddany jest jedynie pod kontrolę i ocenę społeczności międzynarodowej. Zgodnie z wymogami stawianymi obiektom z Listy UNESCO, dla każdego z nich winien być przygotowany plan zarządzania. Istotne jest jednak nie tyle opracowanie dokumentu spełniającego ogólne wymagania, co zbudowanie komplementarnego systemu, opartego na założeniu, że dane miejsce cechuje system różnorodnych powiązań z otoczeniem, a ich rozpoznanie wymaga szczegółowego poznania wszystkich interesariuszy. Żaden obiekt UNESCO nie występuje w izolacji, ale jest elementem większej całości, zbudowanej z wszystkich miejsc wpisanych na Listę UNESCO. W zarządzaniu każdy z nich musi być traktowany indywidualnie, bowiem każdy znajduje się w innym otoczeniu oraz ma inny kontekst historyczny, ekonomiczny i społeczno-kulturowy [Gaweł 2016]. Niszczenie w Polsce Puszczy Białowieskiej pokazuje jednak, że wpis tego obszaru leśnego na Listę UNESCO dla obecnych władz państwa nie ma żadnego znaczenia. Chociaż wyrąb Puszczy Białowieskiej na masową skalę rozpoczął się już w okresie I wojny światowej po wkroczeniu wojsk niemieckich w 1915 roku, to jednak niszczenie tego obszaru szczególnie nasiliło się po 2015 roku, podobnie jak unikalnej w skali Europy Puszczy Karpackiej, która jest systematycznie wycinana.

Zarówno wpisanie na Listę światowego dziedzictwa UNESCO, jak i nadanie statusu rezerwatu biosfery nie jest związane z wprowadzeniem na danym terenie nowych przepisów ochronnych, lecz jest tylko jego swoistą międzynarodową nobilitacją i promocją przez UNESCO. W założeniach ma to być forma uznania starań społeczności lokalnych i środowiska naukowego o zachowanie harmonii między wysokimi walorami przyrodniczymi a ich zrównoważonym użytkowaniem. Funkcjonowanie rezerwatów biosfery nie jest i nigdy nie było umocowane legislacyjnie, nie tylko w prawie polskim, ale także międzynarodowym. Ochrona obszaru uznanego za rezerwat biosfery wynika bowiem nie z prawnej konwencji międzynarodowej, lecz z międzynarodowego programu badawczego, opartego na niewiążących prawnie ustaleniach organów UNESCO. Zakładano, że formy ochrony przyrody wchodzące w skład rezerwatu biosfery, będą mieć wysoki prestiż. Tym samym ich ochrona miałaby być jakby bardziej staranna niż innych tego typu form ochrony przyrody. Ochrona m.in. polskich parków krajobrazowych, wchodzących w skład rezerwatów biosfery, jednak nigdy nie była

i nadal nie jest inna niż pozostałych parków krajobrazowych. Nie wynika ona z żadnych konwencyjnych obowiązków międzynarodowych naszego państwa.

Bardziej złożone jest zarządzanie dziedzictwem kulturowym na terenie obiektów UNESCO znajdujących się także w granicach parku krajobrazowego. W Polsce jedynym jak dotąd takim obiektem jest Park Mużakowski (*Park von Muskau, Muskauer Park, Fürst-Pückler-Park*), położony w Polsce i Niemczech po obu stronach Nysy Łużyckiej. W 2004 roku Park Mużakowski został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Polska część Parku Mużakowskiego znajduje się w granicach Parku Krajobrazowe Łuk Mużakowa oraz Geoparku Łuk Mużakowa [pierwszy w Polsce geopark przyjęty do Światowej Sieci Geoparków (*Global Network of National Geoparks*)]. Nadanie statusu geoparku nie jest formą ochrony przyrody i nie wiąże się z tym żadne ograniczenia. Stanowi rodzaj marki, która ma promować dany teren i ułatwiać pozyskiwanie środków finansowych. Znajdujące się w obrębie Światowego Geoparku UNESCO Łuk Mużakowa pojedyncze obiekty (sztuczne i naturalne odsłonięcia pokładów węgla, zbiorniki wodne, źródła, głązy narzutowe, wydmy i inne twory przyrody nieożywionej, połączone są tematycznymi ścieżkami przyrodniczo-edukacyjnymi (po stronie niemieckiej i polskiej) [Maciantowicz 2018].

Polska część Parku Mużakowskiego, uznana także za pomnik historii [Rozporządzenie 2004] jest zarządzana przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie, a niemiecka – przez Fundację Fürst–Pückler–Park Bad Muskau. Celem ochrony tego największego parku w stylu angielskim na terenie Polski jest zachowanie, ze względu na uniwersalne wartości artystyczne i historyczne, unikatowego na skalę europejską parku w stylu krajobrazowym z początku XIX wieku, którego wybitne rozwiązania artystyczne i przestrzenne, wykorzystujące w sposób perfekcyjny przyrodnicze elementy kompozycji i walory naturalnego krajobrazu, stały się źródłem inspiracji w Europie i na świecie

W polskim prawodawstwie dotyczącym ochrony zabytków w celu możliwości zachowania krajobrazu kulturowego wprowadzono ustawową [Ustawa 2003: art. 7 pkt 3] formę ochrony w postaci parku kulturowego. Może być ona tworzona w drodze uchwały przez radę gminy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej [Ustawa 2003: art. 16]. Na obszarze parku kulturowego mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia [Ustawa 2003: art. 17], dotyczące w szczególności prowadzenia robót budowlanych

oraz działalności handlowej, usługowej, przemysłowej i rolniczej, zmiany sposobu użytkowania zabytków nieruchomych, składowania bądź magazynowania odpadów oraz umieszczania tablic, napisów i ogłoszeń reklamowych. Określono prawa i obowiązki organów samorządu terytorialnego w zakresie tworzenia parków kulturowych. Rada gminy w uchwale powołującej park określa nazwę i granice parku, ale także sposób jego ochrony, w tym zakazy i ograniczenia. W przypadku gdyby obszar parku przekraczał granice jednej gminy, może on być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał kilku rad gmin (związku gmin). Plan ochrony parku kulturowego sporządza wójt gminy lub prezydent czy burmistrz miasta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków i przedkłada go do zatwierdzenia radzie gminy. Rada ma możliwość utworzenia jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem. Obowiązkowo dla obszarów, na których utworzono park, sporządza się miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Bardzo poważną barierą organizacyjną i prawną jest ustalenie wszystkich właścicieli obszaru krajobrazu zabytkowego, który miałby być objęty ochroną, i uzyskanie ich akceptacji dla objęcia administracyjną ochroną takiego terenu. Najczęściej stosowanym praktycznym rozwiązaniem jest dostosowywaniem granic ochrony do granic własnościowych, które wybiera się na zasadzie minimalizowania konfliktów. Mocną stroną tej formy ochrony jest możliwość dostosowania zasad ochrony do warunków lokalnych i specyfiki przedmiotu ochrony, natomiast wyraźnie słabą pozostawienie inicjatywy i odpowiedzialności (w tym finansowej za wprowadzone ograniczenia) w kompetencjach samorządu gminnego. Park kulturowy jest potencjalnie nietrwałą formą ochrony, ponieważ może być zlikwidowany, bądź przekształcony kolejną uchwałą rady gminy. Ochrona konserwatorska jest w zasadzie bierna, a powinna być czynna, utrzymująca historyczne form zagospodarowania. Z zasady wyklucza to lub znacznie ogranicza możliwość obecnego inwestowania i wprowadzania funkcji użytkowych. Grupa właścicieli lub jeden właściciel ponoszą koszty i mają ograniczone prawo własności w interesie społecznym. Budzi to zrozumiały opór i chęć ominięcia wszelkiego rodzaju nakazów ochronnych. Choć przewidziano możliwość rekompensat dla właścicieli gruntów objętych ograniczeniami ochronnymi, to jednak powstrzymuje to władze gmin do podejmowania decyzji tworzenia parków kulturowych. Dlatego zainteresowanie tą formą ochrony jest stosunkowo słabe. Funkcjonowanie niektórych parków kulturowych często nie wykracza poza uchwalenie nazwy i intencji ochrony. Część ustanowionych parków to

poza tym obiekty niewielkie, nie odpowiadające idei ustanowienia omawianej formy ochrony.

Interpretacja poprzez plan ochrony parku krajobrazowego

Zakres planu ochrony parku krajobrazowego i sposób jego wykonania określone są prawnie [Rozporządzenie Ministra Środowiska 2005: §14-18, §33-34], co ogranicza lub uniemożliwia wprowadzanie jakiegś dowolności, czy indywidualnej interpretacji, zwłaszcza w przypadku ochrony zasobów przyrodniczych. Możliwa jest ona, chociaż w ograniczonym zakresie, w przypadku ochrony dziedzictwa kulturowego. Prace na potrzeby sporządzenia projektu planu ochrony parku krajobrazowego obejmują m.in.:

- inwentaryzację wartości kulturowych z ich charakterystyką, oceną stanu i prognozą przyszłych zmian w zakresie niezbędnym do zaplanowania ochrony (dotyczy obszarów i obiektów stanowiących zabytki oraz niematerialnych wartości kulturowych);
- dokonanie ustaleń niezbędnych do identyfikacji oraz oceny istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych;
- charakterystykę i ocenę uwarunkowań społecznych i gospodarczych ochrony parku, zwłaszcza w zakresie dotychczas prowadzonej na jego terenie działalności gospodarczej i polityki przestrzennej oraz turystyki i rekreacji;
- charakterystykę i ocenę stanu zagospodarowania przestrzennego w zakresie elementów wpływających lub mogących wpływać m.in. na chronione w parku wartości kulturowe;
- wskazanie istniejących i projektowanych form ochrony zabytków wprowadzonych na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [Ustawa 2003: art. 7];
- analizę skuteczności dotychczasowych sposobów ochrony, w tym m.in. rozpoznanie dotychczasowych zmian walorów krajobrazowych i wartości kulturowych oraz przyczyn tych zmian, ze szczególnym uwzględnieniem rezultatów przeprowadzonych działań ochronnych.

Niezbędne jest także opracowanie w ramach prac nad planem ochrony koncepcji ochrony wartości kulturowych, a w szczególności określenie strategicznych celów ochrony, działań edukacyjnych, które w razie potrzeby mogą być prowadzone w oparciu o wartości przyrodniczo-kulturowe parku oraz potrzeby uzupełnienia form

ochrony (zarówno zasobów przyrodniczych, jak i kulturowych) pożądaných z punktu widzenia realizacji celów parku. Zakres ustaleń niezbędnych do identyfikacji i oceny istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych obejmuje w szczególności gospodarowanie przestrzenią, w tym osadnictwo i zabudowę, a zagrożenia ocenia się w odniesieniu nie tylko do różnorodności biologicznej, ale także krajobrazu oraz wartości kulturowych.

Zabiegi ochronne na obszarach objętych ochroną czynną, w stosunku do walorów krajobrazowych mogą obejmować usuwanie lub przesłanianie antropogenicznych elementów dysharmonijnych w krajobrazie oraz usuwanie roślinności zasłaniającej linie i punkty widokowe oraz panoramy. Natomiast zabiegi ochronne na obszarach objętych ochroną czynną w stosunku do wartości kulturowych mogą obejmować sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym prowadzenie prac restauratorskich i konserwatorskich przy zabytkach oraz dostosowywanie istniejących i nowo budowanych budynków i budowli do form architektonicznych charakterystycznych dla obszaru objętego ochroną. Sposoby ochrony na obszarach objętych ochroną krajobrazową polegają w szczególności na rozpoznawaniu, monitorowaniu i eliminowaniu lub ograniczaniu zagrożeń antropogenicznych (zwłaszcza urbanizacji, skażenia i zanieczyszczenia powietrza, wód i gleb) oraz modyfikowaniu sposobów gospodarczego użytkowania obszarów.

Sposoby ochrony zasobów, tworów i składników przyrody obejmują kształtowanie zagospodarowania przestrzennego w sposób umożliwiający zachowanie m.in. wartości kulturowych przez ochronę otwartej przestrzeni przed nadmierną zabudową, nie wznoszenie obiektów zmniejszających walory przyrodnicze i krajobrazowe oraz ochronę wartości kulturowych przez sprawowanie opieki nad zabytkami (m.in. prowadzenie prac restauratorskich i konserwatorskich) oraz dostosowywanie istniejących i nowo budowanych budynków i budowli do form architektonicznych charakterystycznych dla obszaru objętego ochroną.

Plany ochrony zawierają także ustalenia do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gmin, będących razem z gminną ewidencją zabytków skuteczną formą ochrony obiektów kulturowych. To organy gminy określają bowiem, co powinno podlegać ochronie jako zabytek (również jeżeli nie jest on objęty ustawową formą ochrony), jaką przyjąć politykę przestrzenną w tym zakresie oraz jakie środki regulacyjne z zakresu planowania i zagospodarowania przestrzennego mogą być

skuteczne w jego ochronie. Istotne to jest szczególnie w przypadku parków krajobrazowych utworzonych głównie dla ochrony dziedzictwa kulturowego (np. Lednicki Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy im. gen. Dezyderego Chłapowskiego), gdzie w warunkach współcześnie prowadzonej działalności gospodarczej ochroną objęty jest krajobraz sztuczny, zmieniony i ukształtowany przez człowieka w wyniku prowadzonej działalności związanej z osadnictwem i gospodarką rolną. Parki tego rodzaju zawierają także określony przekaz kulturowy związany z życiem na ich terenach określonych postaci, historią prowadzonej przez nich działalności społecznej, gospodarczej, politycznej, czy artystycznej.

W województwie wielkopolskim spośród 14 parków krajobrazowych plany ochrony uchwalone zostały tylko dla Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka [Rozporządzenie Wojewody Wielkopolskiego 2005] oraz Parku Krajobrazowego Promno [Rozporządzenie Wojewody Wielkopolskiego 2009]. Plany ochrony tych parków, których konstrukcja i zakres merytoryczny są określone prawnie, dotyczą w głównej mierze zagadnień przyrodniczych, jednak nie pomijają ochrony dziedzictwa kulturowego.

Zgodnie z planem ochrony Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka [Rozporządzenie Wojewody Wielkopolskiego 2005] celem ochrony jest, poza utrzymaniem kompleksu leśnego, zachowanie walorów kulturowych historycznych traktów (Annowskiego, Bednarskiego, Pławiskiego, Poznańskiego, Zielonkowskiego) i terenu wsi Dąbrówka Kościelna oraz kształtowanie strefy przestrzennej w parku z uwzględnieniem swoistych cech krajobrazu rolniczego. Na terenie otuliny wyznaczono także funkcjonalno-przestrzenną strefę ochrony krajobrazu kulturowego związanego z rolnictwem z podziałem na podstrefę obszarów jednostek osadniczych o znacznych walorach kulturowych (Wierzenica, Owińska) i podstrefę pozostałych obszarów związanych z rolnictwem w otulinie. Park Krajobrazowy Puszcza Zielonka, będący obszarem chronionym położonym w bezpośrednim sąsiedztwie dużej aglomeracji miejskiej, ma szczególne znaczenie jako element systemu terenów chronionych w obrębie obszaru metropolitalnego. Zapewnia on nie tylko dostęp do terenów turystycznych i rekreacyjnych, ale przede wszystkim jest częścią przestrzennych powiązań wszystkich terenów przyrodniczo cennych położonych wokół miasta [Kasprzak, Raszka 2022].

W planie ochrony Parku Krajobrazowego Promno [Rozporządzenie Wojewody Wielkopolskiego 2009], identyfikując oraz określając sposoby eliminacji lub

ograniczenia istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych oraz ich skutków, zwrócono uwagę, że zagrożeniem wewnętrznym może być naruszanie wartości krajobrazowych poprzez wprowadzanie stylu budownictwa nie nawiązującego do tradycyjnych, regionalnych i historycznych wzorów architektonicznych. Sposobem eliminacji tego zagrożenia winno być stosowanie budownictwa, które do tych wzorów będzie nawiązywać.

Podsumowanie

Obecnie co najmniej 50% wysokiej wartości i wyróżniających się krajobrazów kulturowych w Polsce jest zagrożonych intensywnymi przekształceniami. Zagrożenia wynikają z bardzo niskiego stanu zabezpieczenia obszarów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, rozproszenia zabudowy i dowolność działań w oparciu o decyzje o zagospodarowaniu terenu, intensywnego zabudowywanie przedpoli widokowych panoram i sylwet miejscowości, obaw społecznych, w tym miejscowych grup interesów inwestycyjnych, np. przed utworzeniem parków kulturowych lub uchylanie przez sądy administracyjne uchwał samorządowych, które już je utworzyły.

Jak dotąd tylko 1,0% powierzchni ogólnej kraju ($83 \text{ m}^2/1$ mieszkańca) chronione jest w parkach narodowych, w których tylko około 10% powierzchni stanowią zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego. Tylko 0,5% powierzchni ogólnej kraju ($45 \text{ m}^2/1$ mieszkańca) chronione jest w rezerwach przyrody. Około 8,1% powierzchni ogólnej kraju ($665 \text{ m}^2/1$ mieszkańca) jest chronione w postaci parków krajobrazowych i dalsze 22,8% ($1874 \text{ m}^2/1$ mieszkańca) w formie obszarów chronionego krajobrazu, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych i użytków ekologicznych [Rocznik GUS 2022; stan na dzień 31.12.2021].

Funkcjonowanie parków krajobrazowych w Polsce i ich rola w ochronie krajobrazu są stale nieokreślone i niewystarczające. Mimo dużego potencjału parki krajobrazowe nadal nie mogą skutecznie chronić krajobrazu ze względu na brak odpowiednich przepisów prawnych w zakresie planowania przestrzennego oraz możliwości prowadzenia na ich terenie działań ochronnych. Przyczyn należy szukać także w niskim poziomie akceptacji społecznej dla tej formy ochrony przyrody oraz niskiej świadomości dotyczącej ochrony i znaczenia krajobrazu. Nadal dla znacznej części społeczności lokalnych park krajobrazowy jest instytucją, która głównie ogranicza ich rozwój [Jakiel 2014]. W sytuacji bardzo niezadawalającego stanu

prawnego parków krajobrazowych i niewielkich możliwości działań administracyjnych i finansowych ich ochrona w tle idei zrównoważonego rozwoju jest wręcz iluzoryczna [Schubert 2006].

Historia tworzenia pierwszych parków krajobrazowych w centralnej Wielkopolsce (woj. poznańskie) w latach 1983-1992, pokazała wiele problemów jakie należało rozwiązać i pokonać, aby do utworzenia tych parków w ogóle doszło. Dotyczyły one zwłaszcza występowania braków w zakresie [Kasprzak, Raszka 2022]:

- edukacji społeczeństwa, w tym także przedstawicieli władzy, na temat konieczności ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego i jej znaczenia dla tożsamości narodowej oraz zrozumienia potrzeby ochrony dobra publicznego;
- zainteresowania ochroną przyrody traktowanej jako przeszkoda w prowadzeniu działalności gospodarczej, a nie jako jeden z priorytetów ochrony i zagospodarowania przestrzeni;
- odpowiednich przepisów prawnych oraz zmieniających się uregulowań prawnych i kompetencji organów zarządzania na poziomie województwa i gminy;
- środków finansowych umożliwiających prowadzenie działań ochronnych.

Najczęściej niezrozumienie przez mieszkańców i władze lokalne potrzeby i znaczenia ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego było przyczyną licznych sporów i błędów związanych z tworzeniem parków krajobrazowych i ich ochroną. Straty energii społecznej zużywano na obronę idei tworzenia parków, a nie na odpowiednie nimi gospodarowanie. Sytuacja w tym zakresie nie uległa żadnym zmianom. Zamiast dążyć do opracowania efektywnych metod zarządzania parkami krajobrazowymi ciągle przekonuje się mieszkańców i przedsiębiorców co to takiego jest, czemu służy i w jakim celu należy taką formę ochrony wprowadzać.

Tworzenie nowego parku krajobrazowego jest na ogół procesem dość długotrwałym. Poszczególne etapy postępowania administracyjnego, podobnie jak opracowanie projektu dokumentacji parku, wymagają określonego czasu dla ich przeprowadzenia. Sytuacja jest oczywiście dużo łatwiejsza i wszystkie procedury przebiegają dużo sprawniej, jeżeli utworzenie nowego parku krajobrazowego cieszy się społecznym poparciem, zwłaszcza ze strony mieszkańców terenów mających znaleźć się w granicach parku, jak i ze strony przedstawicieli administracji samorządowej i wielu innych instytucji zainteresowanych wprowadzeniem tej formy ochrony

przyrody (np. nadleśnictwa). Przy braku takiego poparcia i zainteresowania w połączeniu z brakiem wymaganej wiedzy prawno-administracyjnej, a także dotyczącej znajomości walorów przyrodniczo-kulturowych terenu mającego zostać objętego ochroną, mamy do czynienia z taką sytuacją jak w przypadku inicjatywy utworzenia parku krajobrazowego w dolinie rzeki Mogilnicy sprzed 30 lat, obecnie już prawie całkowicie zapomnianej [Raszka, Kasprzak 2023].

Ochrona parków krajobrazowych okazuje się nie być priorytetem w ochronie środowiska przyrodniczego województwa wielkopolskiego. W obowiązującym obecnie programie ochrony środowiska dla województwa wielkopolskiego do 2030 roku [Program Ochrony 2020] brak jest szczegółowych informacji dotyczących ochrony parków krajobrazowych. Zapisy planowanych działań związanych z ochroną przyrody w województwie są bardzo ogólne: przeznaczenie najcenniejszych przyrodniczo obszarów na cele ochrony przyrody i edukacji oraz wsparcie rozwoju terenów o wysokiej wartości przyrodniczej poza obszarami chronionymi, np. tereny zabagnione, obszary podmokłe. Praktycznie nic z nich nie wynika. Natomiast we wcześniejszym programie na lata 2008-2011 [Program Ochrony 2010] przewidywano utworzenie dwóch nowych parków krajobrazowych w dolinie Pilawy i Gwdy oraz na obszarze Sandru Nowotomyskiego, a także poszerzenia granic Sierakowskiego Parku Krajobrazowego i Żerkowsko-Czeszewskiego Parku Krajobrazowego. Ponieważ nie podjęto żadnych szczegółowych działań, dlatego żadna z tych propozycji nie została jak dotąd zrealizowana [Raszka, Kasprzak 2023].

Ochrona krajobrazu nie jest możliwa w sytuacji braku stabilności prawa. Przy pokrętnej interpretacji przepisów prawa można obecnie praktycznie wszędzie wybudować wszystko. Samorządy często zmieniają uchwalane przez siebie przepisy, aby zalegalizować samowole budowlane inwestorów, uchwalają nie zawsze potrzebne plany miejscowe dotyczące wyłącznie budownictwa mieszkaniowego, a podejmowane uchwały krajobrazowe są zaskarżane, ponieważ zagrażają działalności gospodarczej firm zajmujących się reklamą [Springer 2020, s. 23-24, 125, 228-230]. Wartość dobra publicznego, jakim jest krajobraz, nie jest w ogóle brana pod uwagę. To pojęcie czysto abstrakcyjne, nie uwzględniane w podejmowanych decyzjach administracyjnych.

Wiele sprzecznych emocji wzbudziło wprowadzenie w 2018 roku tymczasowej „specustawy” [Ustawa 2018] mającej poprzez ograniczenie barier administracyjnych ułatwić przygotowanie i realizację inwestycji mieszkaniowych i towarzyszących (tzw. „lex developer”). „Specustawa” to potoczne określenie ustawy regulującej w sposób

szczególny konkretną dziedzinę, zwykle ze względu na małą efektywność obowiązujących regulacji lub procedur administracyjnych, a w niektórych przypadkach zapewne także ze względów politycznych. Chociaż jest ona uchwalana w takim samym trybie jak inne ustawy, to jednak ma ona przed nimi pierwszeństwo. „Specustawa” na pewien czas całkowicie wyłącza stosowanie obowiązujących przepisów, co w wielu przypadkach może stanowić poważne zagrożenie m.in. dla zagospodarowania przestrzeni obszarów przyrodniczo cennych. Praktyka dotychczasowego stosowania tej ustawy wskazuje, że do przyjętych w niej rozwiązań szczególnie niechętnie nastawione były samorządy, czego wyrazem było podejmowanie przez władze gmin inicjatyw mających ograniczyć negatywne następstwa ustawy „lex deweloper”. Wiele gmin zdecydowało się także na podjęcie uchwał o lokalnych standardach lokalizacyjnych, w celu nałożenia na inwestorów dodatkowych bardziej rygorystycznych wymagań w zakresie standardów urbanistycznych, aniżeli te przewidziane przez samą ustawę. Pozytywne decyzje częściej wydawane były w mniejszych miejscowościach, gdzie władzom zależy na realizacji nowych inwestycji. Natomiast w dużych miastach, gdzie realizowanych jest dużo inwestycji, radni niechętnie stosowali odstępstwa od miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego [Biskup 2022].

„Lex deweloper” nie przyczynia się do rozwoju turystyki w gminach, której wręcz zagraża, podobnie jak zewnętrzna presja organizatorów turystyki na gminy, nie zwracająca często uwagi na ich podmiotowość i wartości. Dlatego tak istotne jest podnoszenie konieczności uwzględnienia we wszelkich strategiach rozwoju turystyki wymiaru podmiotowej lokalności, będącej gwarancją uczciwego partnerstwa w podejmowanych przedsięwzięciach związanych z ochroną dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego [Skrobot 2020].

Sposób, czy też sposoby interpretacji środowiska parków krajobrazowych na potrzeby rozwoju turystyki kulturowej, mogą być wykorzystywane w różnych aspektach kreowania przestrzeni turystycznej na terenach przyrodniczo cennych. Parki krajobrazowe umożliwiają wspólną interpretację przenikających się wartości przyrodniczych i kulturowych w warunkach jednocześnie prowadzonej działalności gospodarczej, czego przykładem może być Park Krajobrazowy im. gen. Dezyderego Chłapowskiego. To na terenach tego parku i w jego sąsiedztwie istnieje możliwość

zaprezentowania Szlaku Pracy Organicznej¹⁰, pokazującego w kontekście historycznym i współczesnym dziedzictwie pracy organicznej w realiach określonych warunków przyrodniczych, gospodarczych i politycznych. To swoista reinterpretacja wartości przyświecających ludziom pracy organicznej umożliwiającą wpisanie idei pracy organicznej we współczesność.

W 2020 roku na łamach „Turystyki Kulturowej” [nr 3 (114), s. 310-323, Gnieźnieńskie Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej: pytanie 90] zainicjowana została dyskusja na temat zasad interpretacji dziedzictwa dla potrzeb współczesnej turystyki kulturowej, mająca odpowiedzieć na pytanie, czy i jakie zasady interpretacji odpowiadają potrzebom współczesnej turystyki kulturowej. Nawiązując do tej dyskusji, przypominamy zaprezentowane w niej nasze stanowisko. Wyjaśnianie procesów przyrodniczych nie jest interpretacją. Praw fizyki, chemii, funkcjonowania ekosystemów, cykli biogeochemicznych, czy produkcji pierwotnej biosfery się nie interpretuje. Można tylko starać się je zrozumieć. Istotą poznania naukowego biosfery nie jest suma wiedzy zgromadzonej o niej w określonym przedziale czasu, ale ciągłe podejmowanie prób wyjaśnienia zachodzących w niej procesów na różnych poziomach organizacji. Konieczne jest jednak stałe rewidowanie wszystkich poglądów, nawet w przypadku oczywistych wydawałoby się faktów. Wyjaśnianie zjawisk przyrodniczych z punktu widzenia prowadzenia przez człowieka działań związanych z ochroną środowiska i zasobów przyrody, a które wprost dotyczą także różnych aspektów turystyki kulturowej, budzi często ogromne emocje. To dlatego konieczne jest zrozumienie, na czym polegają procesy zachodzące w biosferze, a zwłaszcza odróżnianie zjawisk naturalnych od skutków działalności człowieka. Te drugie stają się bowiem nie tylko coraz bardziej uciążliwe, ale stanowią także zagrożenie dla istnienia wielu populacji ludzkich. Rozróżnianie obu tych zagadnień jest niezwykle ważne, bowiem nie są one tożsame. Dlatego tak ważna jest rola interpretatorów dysponujących określoną wiedzą przyrodniczą i kulturową. Ich działalność winna być kierowana do określonej grupy odbiorców, którzy przede wszystkim są w stanie zrozumieć, co się do nich mówi i potrafią otrzymaną wiedzę przyswoić. Jej przekazywanie do „człowieka w całej swojej złożoności”, jak głosi jedna z zasad Tildena [2019] jest piękną formą stylistyczną i humanistycznym przesłaniem. Podobnie jak bardzo logiczny i mający

¹⁰ Inauguracja Szlaku Pracy Organicznej, którego organizatorem i koordynatorem działań związanych z jego tworzeniem jest Pałac Generała Dąbrowskiego w Winnej Górze, miała miejsce 7 czerwca 2023 r. w Bazarze Poznańskim.

sens metodyczny jest cały przedstawiony przez niego model interpretacji. Nic dziwnego, że wiele osób, także i nas, Freeman Tilden fascynuje. Z kilkudziesięcioletniego doświadczenia dydaktycznego wiemy jednak, że wielu „w całej swojej złożoności” z zagadnień przyrodniczych niewiele rozumie, a w przypadku decydentów różnych szczebli administracyjnych w ogóle nie chce rozumieć, nie ma tam żadnej „złożoności”. Duchowe rozterki dotyczące ochrony środowiska i zasobów przyrody są im całkowicie obce. Stąd m.in. bierze się niszczenie Puszczy Białowieskiej, Puszczy Karpackiej, katastrofalne zanieczyszczanie Odry i Wisły, mające m.in. bezpośredni wpływ na zagrożenie występujących tam parków krajobrazowych: Park Krajobrazowy Doliny Dolnej Odry, Cedyński Park Krajobrazowy, zespołu parków nad Dolną Wisłą (Chełmiński, Gór Łosiowych, Nadwiślański). W odniesieniu do ochrony zasobów przyrody w Polsce od lat Tildenowskie zasady nie są skuteczne. Jednostki administracji różnych szczebli odpowiedzialne za prowadzenie działań ochronnych, podobnie jak politycy i wielu mieszkańców, nie tylko, że nie rozumieją potrzeb tej ochrony, ale nie chcą tego zrozumieć, jej nie doceniają, a więc lekceważą.

W istniejącej sytuacji potrzebny jest dlatego nowy wymiar edukacji obejmującej wyzwania, przed którymi staniemy. System nauczania winien przygotować całe pokolenia do pracy mającej na celu umożliwienie dalszego życia w warunkach pogłębiających się zagrożeń środowiskowych i pojawiających się przy tej okazji nowych wyzwań etycznych związanych ze środowiskiem przyrodniczym, wspomaganiem praw określonych grup społecznych i wspieraniem praw kobiet. Równouprawnienie kobiet w skali świata oceniane jest jako jedno z najistotniejszych remediów na problemy środowiska przyrodniczego w przyszłości [Magnason 2020, s. 313].

Bibliografia

- Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego*, 2023, Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego, Poznań
- Bajerska A., 2014, *Paryż w polskich powieściach XIX wieku – obrazowanie i kształtowanie przestrzeni miejskiej*, [w:] M. Kostrzewa, B. Malec (red.), Uniwersytet Marie Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 19-25
- Duda M., 2020, *Wykorzystanie metod socjologii wizualnej w geograficznych badaniach przestrzeni miejskiej – analiza fotografii wykonanych przez turystów w Łodzi*, „Konserwatorium Wiedzy o Mieście”, t. 5, nr 33, s. 125-140
- Gawęł Ł. 2016, *Zarządzanie obiektami UNESCO*, [w:] J. Hochleitner (red.), *Wyzwania turystyki kulturowej w Malborku*, Muzeum Zamkowe w Malborku, s. 45-53
- Grębecka W., 2010, *Problem ochrony rodzimego krajobrazu a tożsamość narodowa*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 55/3-4, s. 249-266

- Jakiel M., 2014, *Problemy funkcjonowania parków krajobrazowych – na przykładzie Parku Krajobrazowego Dolinki Krakowskie*, [w:] K. Kołodziejczyk, D. Chylińska, A. Zaręba (red.), *Krajobraz jako nośnik idei. Ujęcie analityczne*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Studia Krajobrazowe, Wrocław, IVB, s. 187-200
- Kamiński J., Podgórska A., Roszak C., 2021, *Zastosowanie regionalizacji fizyczno-geograficznej w audycie krajobrazowym województwa wielkopolskiego*, [w:] A. Macias, S. Bródka (red.), *Regiony fizycznogeograficzne województwa wielkopolskiego*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 329-343
- Kasprzak K., Raszka B., 2021, *Ochrona krajobrazu w Europie na progu XX w. Uwagi do badań*, „Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski”, 28 (30), s. 73-74
- Kasprzak K., Raszka B., 2022, *Pierwsze parki krajobrazowe w środkowej Wielkopolsce*, „Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski”, 29 (31), s. 93-109
- Kasprzak K., Raszka B., 2022, *Ochrona przestrzeni parków krajobrazowych – teoria i praktyka*, [w:] J. Sikora, K. Zimniewicz (red.), *Zarządcze i ekonomiczne zagadnienia działalności parków krajobrazowych w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 91-118
- Kolbuszewski J., 1987, *Ochrona przyrody i kultura*, [w:] *Przyroda i kultura*, Liga Ochrony Przyrody, Warszawa, s. 9-26
- Kniola K., 2021, *Audyt krajobrazowy – narzędzie w ochronie parków krajobrazowych*, „Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski”, 28 (30), s. 29-39
- Lagercrantz O., 2011, *O sztuce czytania i pisania*, przeł. J. Kubitsky, Czuły Barbarzyńca Press, Warszawa
- Oliński P., Piasek W. (red.), 2018, *Historia – klimat – przyroda. Perspektywa antropocentryczna*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń
- Oliński P., Kleśta-Nawrocki R., Piasek W., 2022, *Bariery – możliwości – wyzwania. Środowisko przyrodnicze na przestrzeni dziejów*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń
- Oliński P., Piasek W., Piętka R. (red.), 2020, *Interpretacje przyrody w przeszłości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Seria: Natura – Homines – Historia. Studia środowiskowe, Toruń
- MacCanell D., 2011, *The ethics of sightseeing*, University of California Press, London
- Maciantowicz M., 2018, *Ścieżka geoturystyczna Dawna Kopalnia Balbina – ważny obiekt edukacyjny w pierwszym w Polsce Światowym Geoparku UNESCO Łuk Mużakowa*, [w:] S. Graja-Zwolińska, A. Spychała, M. Maćkowiak (red.), *Edukacja ekologiczna w rozwoju turystyki na obszarach przyrodniczo cennych. Zbiór dobrych praktyk*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 67-80
- Magnason A. S., 2020, *O czasie i wodzie*, przeł. J. Godek, Karakter, Kraków
- Matuszkiewicz W., 1991, *Szata roślinna*, [w:] L. Starkel (red.), *Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 445-494
- Matuszkiewicz J. M., 1993, *Krajobrazy roślinne i regiony geobotaniczne Polski*, „Prace Geograficzne Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego Polskiej Akademii Nauk”, nr 158
- Pawlikowski J. G., 1938, *O lice ziemi. Wybór pism*, Wydawnictwo Państwowej Rady Ochrony Przyrody, Warszawa
- Pawlikowski J. G., 1987, *Kultura a natura*, [w:] *Przyroda i kultura*, Liga Ochrony Przyrody, Warszawa, s. 51-75

- Picazo P., Moreno-Gil S., 2019, *Analysis of the projected image of tourism destinations on photographs: A literature review to prepare for the future*, „Journal of Vacation Marketing”, Vol. 25, No. 1, s. 3-24
- Plit J., 2016, *Krajobrazy kulturowe i ich przemiany*, „Prace Geograficzne Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego Polskiej Akademii Nauk”, nr 253
- Raszka B., Kasprzak K., 2023, *Park krajobrazowy w Dolinie Mogilnicy – zapomniana propozycja. Niemoc gospodarki przestrzennej*, „Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski”, [w druku]
- Richling A., Ostaszewska K. (red.), 2005, *Geografia fizyczna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Rocznik GUS, 2022, *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa
- Schubert T., 2006, *Park krajobrazowy – zagrożona forma ochrony przyrody*, „Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski”, 12 (14), s. 40-55
- Skrobot W., 2020, *Zintegrowane wartości przyrodniczo-kulturowe Wzgórz Dylewskich. W stronę Centrum Interpretacji Dziedzictwa w Glaznotach*, „Turystyka Kulturowa”, nr 3, s. 154-178
- Smith M., 2003, *Issues in cultural tourism studies*, Routledge, London
- Sommer J. (red.), 1994, *Prawo ochrony przyrody. Komentarz*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław, Seria Komentarze: 11
- Sommer J. (red.), 1995, *Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska. Komentarz*, Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, Wrocław, Seria Komentarze: 17
- Sontag S., 1978, *On Photography*, Farrar, Strauss and Giroux, New York
- Springer F., 2020, *Wanna z kolumnadą. Reportaże o polskiej przestrzeni*, Karakter, Kraków
- Starkel L. (red.), 1991, *Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Tilden F., 2019, *Interpretacja dziedzictwa*, przeł. A. Wilga, Centrum Turystyki Kulturowej TRAKT, Poznań
- Weiner J., 2020, *Życie i ewolucja biosfery. Podręcznik ekologii ogólnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa
- Zygmańska B., 2018, *Tatry polskie i słowackie*, Wydawnictwo SBM, Warszawa

Akty prawne

- Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r.*, Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji*, Dz. U. 1976 Nr 32 poz. 190
- Oświadczenie rządowe z dnia 14 września 1976 r. w sprawie ratyfikacji przez Polską Rzeczpospolitą Ludową Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji*, Dz. U. 1976 Nr 32 poz. 191
- Rozporządzenie 2004, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 kwietnia 2004 r. w sprawie uznania za pomnik historii*, Dz. U. Nr 102, poz. 1059

- Rozporządzenie 2005, *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 r. w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody*, Dz. U. Nr 94, poz. 794
- Rozporządzenie 2019, *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych*, Dz. U. poz. 394
- Rozporządzenie Wojewody 2005, *Rozporządzenie Nr 4/05 Wojewody Wielkopolskiego z dnia 4 kwietnia 2005 r. w sprawie planu ochrony Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka*, Dz. Urz. Woj. Wielkop. Nr 49, poz. 1527
- Rozporządzenie Wojewody 2009, *Rozporządzenie Nr 4/9 Wojewody Wielkopolskiego z dnia 3 czerwca 2009 r. w sprawie ustanowienia planu ochrony dla Parku Krajobrazowego Promno*, Dz. Urz. Woj. Wielkop. Nr 130, poz. 2138
- Uchwała Nr LI/1000/23 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 27 marca 2023 r. w sprawie: uchwalenia Audytu krajobrazowego województwa wielkopolskiego
- Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody, Dz. U. Nr 31, poz. 274
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, tj.: Dz. U. z 2022 r. poz. 916, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 19 października 1991 r. o ochronie przyrody, Dz. U. Nr 114, poz. 492
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj.: Dz. U. z 2022 r., poz. 840, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Dz. U. poz. 774, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych, Dz. U. Nr 5, poz. 16
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, tj.: Dz. U. z 2022 r. poz. 503, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska, Dz. U. Nr 3, poz. 6
- Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o ułatwieniach w przygotowaniu i realizacji inwestycji mieszkaniowych oraz inwestycji towarzyszących, tj.: Dz. U. z 2021 r. poz. 1538, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody, Dz. U. Nr 25, poz. 180

Materiały niepublikowane

- Program Ochrony 2020, *Program Ochrony Środowiska dla Województwa Wielkopolskiego do roku 2030*, EKOSTANDARD Pracownia Analiz Środowiskowych, Suchy Las, Poznań
- Program ochrony środowiska przyrodniczego na obszarze województwa poznańskiego do 2010 roku (projekt)*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu Wydział Ochrony Środowiska, Wydawnictwo Fundacja PUK Polskie Urządzenia Komunalne, Poznań, czerwiec 1992 (oprac. Alfred Kaniecki, współpraca: Andrzej Chańko, Krzysztof Kasprzak)
- Programu Ochrony 2010, *Programu Ochrony Środowiska Województwa Wielkopolskiego na lata 2008-2011 z perspektywą na lata 2012-2019*, Arcadis, Warszawa–Poznań

Źródła internetowe

- Białowieża Forest, [w:] UNESCO. World Heritage Convention, [online:] <https://whc.unesco.org/en/list/33>, 5.06.2023
- Biskup P., 2022, „Lex deweloper” obowiązuje już trzy lata i... nie działa? Konsekwencje specustawy mieszkaniowej, 9.03, [online:] <https://yanokhipoteczny.pl/lex-deweloper-obowiazuje-juz-trzy-lata-i-nie-dziala-konsekwencje-specustawy-mieszkaniowej/>, 5.06.2023

- Janczaruk P., 2015a, *Interpretacja fotografii*, 12.08, [online:] <https://besaofotografii.wordpress.com/2015/08/12/interpretacja-fotografii/>, 5.06.2023
- Janczaruk P., 2015b, *Krytyka fotografii – dyskusja*, 29.08, [online:] <https://besaofotografii.wordpress.com/2015/08/29/krytyka-fotografii-dyskusja/>, 5.06.2023
- Matuszkiewicz J. M., 2008, *Regionalizacja geobotaniczna Polski*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, [online:] <http://igipz.pan.pl/Regiony-geobotaniczne-zgiki.html>, 8.06.2023
- Muskauer Park/Park Mużakowski, [online:] <https://whc.unesco.org/en/list/1127>, 5.06.2023
- Pokrycie MPZP, 2022, *jaki obszar Polski ma plan zagospodarowania*, [online:] <https://resources.ongeo.pl/dokumenty/mpzp/dane-pokrycie-mpzp-publ.zip>, 10.06.2023
- Salwa M., 2014, „Lice ziemi”. *Filozofia krajobrazu Jana Gwalberta Pawlikowskiego*, WIDOK. Teoria i Praktyka Kultury Wizualnej, [online:] <https://www.pismowidok.org/pl/archiwum/2014/8-powrot-krajobrazu/lice-ziemi.-filozofia-krajobrazu-jana-gwalberta-pawlikowskiego>, 8.06.2023
- System gospodarowania przestrzeni gminy jako dobrem publicznym*, Najwyższa Izba Kontroli, Departament Infrastruktury, Warszawa 2017 (Nr ewidencyjny: 193/2016/KIN), [online:] <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13209,vp,15626.pdf>, 10.06 2023

Interpretation of natural and cultural heritage in tourism of landscape parks

Abstract

The functioning of landscape parks in Poland and their role in landscape protection are still undefined and insufficient. Despite the great potential, they still cannot effectively protect the landscape due to the lack of appropriate legal regulations in the field of spatial planning and the possibility of carrying out protective measures in their area. For a significant part of local communities, a landscape park is an institution that mainly limits their development. In the situation of a very unsatisfactory legal status of landscape parks and limited possibilities of administrative and financial actions, their protection against the background of the idea of sustainable development is simply illusory. In the Wielkopolska Region social energy is spent on defending the idea of creating parks, and not on their proper management. Existing plans for the protection of landscape parks in the Wielkopolska Region do not directly address the issues of heritage interpretation and the overall protection of cultural objects. However, when preparing them rated also landscape and cultural values and developed the concept of their protection. In areas under protection in landscape parks, landscape audit findings may be an enhancement of landscape protection. It is a tool of spatial policy in the field of landscape aimed at its protection, management and planning, e.g. indication of priority landscapes. All these activities may translate into a tourist offer implemented in landscape parks, taking into account both natural and cultural heritage.

Keywords: natural and cultural heritage, landscape park, landscape audit, protection plan